

ÖTVENÉVES A SZEGEDI SZLAVISZTIKA

ПЯТЬДЕСЯТ ЛЕТ СЕГЕДСКОЙ СЛАВИСТИКЕ

ÖTVENÉVES A SZEGEDI SZLAVISZTIKA
ПЯТЬДЕСЯТ ЛЕТ СЕГЕДСКОЙ СЛАВИСТИКЕ

Szerkesztette:

Bibok Károly, Ferincz István, H. Tóth Imre

Под редакцией

Кароя Бибока, Иштвана Феринца и Имре Х. Тота

Szeged, 1999

Сегед, 1999

A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM SZLÁV INTÉZETÉNEK KIADVÁNYA

Издаётся Институтом славистики
Сегедского университета им. Атилы Йожефа

A kötet a SOROS ALAPÍTVÁNY támogatásával és a SZLÁV KULTÚRÁK BARÁTI
KÖRÉNEK gondozásában jelenik meg.

Сборник издается при поддержке Фонда Сороса и под эгидой Общества
любителей славянских культур.

Technikai szerkesztő / Технический редактор

BIBOK KÁROLY / Карой Бибок

1 B2 00076971 ELTE EK

2003 JÚL 30.

© A szerzők, 1999

ISBN 963 482 365 3

TARTALOM • СОДЕРЖАНИЕ

ELŐSZÓ	vii
ОТ РЕДАКТОРОВ	ix
Hadrovics László akadémikusnak a József Attila Tudományegyetemen díszdoktorrá avatásán mondott köszönő szavai	xi
István Nyomárkay: Über das Burgenlandkroatische	1
Gadányi Károly: A Vas megyei szlovének nyelvéről és kultúrájáról	5
Udvari István: Magyarországi ruszin ábécéskönyvek a XVIII. századból	9
Bañcerowski Janusz: A nyelv mint a jogi szabályozás tárgya. A lengyel nyelvtörvény tervezete	21
H. Tóth Imre: A szegedi szlavisztika kezdetei	33
Боряна Велчева: Новые открытия и проблемы глаголищы	43
Pavol Bacsá: Slovenské nárečia v Maďarsku	47
Оксана Ковач: Деякі риси акцентної системи однієї української говірки Баня Луки (Боснія)	65
Андреа Генат: Проблеми при категоризиране на унгарските заемки в печатните издания на банатските българи	67
Kacziba Ágnes: A bácskai bunyevácok szótárának magyar elemei	71
Тамара Комнина: История публикации и изучения наследия Серапиона Владимирского	81
Роланд Билку: "Повесть о жизни Петра и Февронии" (Проблемы структурного построения)	91
Валерий Лепяхин: Образ, икона и "живоподобие" в виршах Симеона Полоцкого	95
Katona Judit: Az ósláv nyelv és irodalom sorsa Csehországban	119
Marta Dršatová: Dva cestopisné fejetony, dva pohledy na svět: Jan Neruda a Vítězslav Hálek v Uhrách	133
Наталія Шайтош: Собор як символ духовного багатства людей (за романом Олеся Гончара "Собор")	141
Olajos Teréz: Felhasználatlan forrás a peloponnésosi szlávok történetének egy fejezetéhez	145
Tóth Sándor László: A magyar törzsszövetség szláv kapcsolatai	153
Szegfű László: Szent Gellért egy tervezett vagy elveszett művéről	165
Kertészné Varga Beáta: Az ukrainai kozákság önszerveződésének forma- változásai a lengyel és orosz fennhatóság alatt	177

N. Szabó József: Magyar-bolgár kulturális és tudományos kapcsolatok a II. világháború után (1945–1948)	185
Савелина Банова: Усвояване на императива в българския език с оглед към употребата на свършен и несвършен вид (Анализ на грешки)	195
Юлиана Лёринц: Полоскаем или полощем? (Морфологические варианты глаголов в русском языке)	207
Михаил Иванович Капраль: Словообразовательная категория женскости в современных восточнославянских языках	215
Карой Бибок: Есть ли односоставные предложения в русском языке? (Размышления о некоторых их типах)	223
Виктор Монсеенко: Об одном редком типе фразеологизмов в славянских языках	233
Иштван Феньвеш: О создании русско-венгерского и венгеро-русского словаря сленга	241
Balázs L. Gábor: Természetes Morfológia és szláv nyelvtörténet	251
Pozsgai István: Ószláv, óorosz és hibrid elemek a Sínai Paterikonban	257
Марта Нипи: Некоторые наблюдения над глагольной системой Псковской 3-й летописи по Архивскому 2-му списку	263
Петер Кирай: Топонимы и этнонимы в книге Mathias de Myechow "Trac- tatus de duabus Sarmatijs Aſiana et Europiana..." (Cracouię, 1517)	269
Zoltán András: Sonkoly Pál és Oláh Miklós <i>Athilájának</i> ófehérorosz fordítása	277
Михай Кочиш: Употребление глагольных форм в переводе Библии (на украинском материале второй половины XVI века)	289
Ferincz István: Egy XVIII. században kiadott orosz egyházi szláv nyelvű legenda grafikai jellemzői (Magyar Mózes legendája alapján)	297

SONKOLY PÁL ÉS OLÁH MIKLÓS *ATHILÁJÁNAK* ÓFEHÉROROSZ FORDÍTÁSA

Zoltán András

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék
H-1052 Budapest, Piarista köz 1.)

A szegedi szlavisztika legelmélyültebben és legeredményesebben művelt szakterületei (a délszláv és az orosz filológia, a paleoszlavisztika, a szlovacisztika és újabban az ukrainisztika) mellett e jeles jubileum kapcsán érdemes megemlékezni arról az úttörő szerepről, amelyet a fiatalon elhunyt szegedi szlavista, Sonkoly Pál (1928–1975) töltött be a hazai alborutenisztika területén; az ő nevéhez fűződnek ugyanis az első kifejezetten fehérorosz tárgyú nyelvészeti dolgozatok a magyar szlavisztikai szakirodalomban (Sonkoly 1967, Sonkoly 1975; vö. H. Tóth 1975: 256–257, H. Tóth 1975a, Kocsis 1996: 7–8, Kocsis 1996a: 159–161).

A fehérorosz stúdiumok a hagyományos magyar szlavisztikában nem juthattak önálló szerephez, hiszen a fehérorosz azon kevés szláv nyelv közé tartozik, amelyekkel a magyar nem állt intenzív kapcsolatban, így nehéz volt olyan témát találni, amelynek kutatása a sürgetőbb feladatokhoz képest ne tűnt volna fényűzésnek. Ráadásul a fehérorosz irodalmi nyelv az elmúlt évtizedekben gyakran amolyan "félholt" nyelvnek számított, amelyen írnak ugyan, de hivatásos művelőin kívül alig beszél valaki.

Sonkoly Pál érdeme, hogy megtalálta a régi fehérorosz írásbeliségben azt a témát, amely speciálisan alborutenisztikai és általános szlavisztikai jelentőségén túl magyar érdekű is, tehát egy olyan témát, amelyet egy magyarországi szlavistának kutatni nemcsak hogy nem luxus, hanem egyenesen kötelesség, hiszen más országbeli szlavista aligha vállalkozik rá. Ez a téma nem más, mint Oláh Miklós (Nicolaus Olahus, 1493–1568) magyar humanista, II. Lajos király, majd a mohácsi csata után Mária özvegy királyné titkára, később esztergomi érsek 1537-ben írt és először 1568-ban kiadott *Athila* című, a hun történetet humanista szellemben feldolgozó latin nyelvű munkájának kéziratos ófehérorosz fordítása, amelynek egyetlen ismert másolata a poznańi Raczyński Könyvtárban 94. számon nyilvántartott vegyes tartalmú kódex, az orosz nyelvű szakirodalomban *Познанский сборник* néven emlegetett, 1580 körül keletkezett kézirat (a továbbiakban: Rps. Racz. 94) 173–224. lapján maradt fenn. Jelen dolgozatunkban Sonkoly Pál ez irányú kutatásainak méltatásán túl fel kívánjuk hívni a figyelmet a szakirodalom általa mellőzött eredményeire, az azóta eltelt időben a tárgyról megjelent szakirodalomra, továbbá fel szeretnénk villantani a téma kutatásában rejlő perspektívákat is.

Hangsúlyozni kell, hogy Sonkoly Pál az ígéretes témát fedezte fel, nem magát a kéziratot, az ugyanis már elég régóta nemhogy csak ismert volt, hanem ki is volt adva. Az egész kódexet tüzetesen leírta már A. Brückner (1886), az irodalomtörténeti szempontból jelentős két lovagregényt (Trisztán és Izolda, Bova királyfi) és az Athila-fordítást kiadta A. N. Veselovskij (1888), a történelmi szempontból érdekes litván krónikát pedig St. Ptaszycski (1907: 295–355; újabb – de nyelvészeti kutatásra egyszerűsített átírása miatt kevésbé alkalmas – kiadása: Ulaščík 1980: 145–172). Úgy látszik azonban, hogy Sonkoly Pál sajnos ezeket a szövegkiadásokat egyáltalán nem, A. Brückner alapvető munkáját pedig csak bibliográfiai adatként ismerte, ugyanis első, e tárgyban készült és még életében publikált dolgozatában (1967), amelyben az egész kódex anyagán vizsgálja a nyelvemlék főnévragozási rendszerét, olyan kérdésekkel is foglalkozik (a kódex tartalma, az egyes művek eredete, nyelvének fehérórosz jellege), amelyeket a szláv filológia klasszikusai már régen és megnyugtatóan tisztáztak.

A kódex nyelvének fehérórosz jellegével kapcsolatban megjegyzem, hogy a kódexben fennmaradt irodalmi művekért – köztük az Athila-fordításért is – időközben az ukrán irodalomtörténet is "jelentkezett". Tudomásom szerint V. N. Peretc javasolta először, hogy ezeket a műveket sorolják az ukrán irodalom emlékei közé. Azt azonban Peretc is elismeri, hogy nyelvi szempontból ezek fehérórosz szövegek, de, mint mondja, keletkezésük idején még nem volt külön fehérórosz és ukrán irodalmi nyelv: "Эти три памятника по языку – относятся к числу белорусских, но эпоха, к которой относится перевод их, не различала еще белорусской и украинской речи в литературном употреблении" (Peretc 1926: 104–105; a kor ukrán–fehérórosz irodalmi nyelvi viszonyairól részletesen I. Aničenka 1969). Úgy tűnik, V. N. Peretc fenti mondata Ukrajnában manapság feledésbe merült, mert nemrégiben "Історія о Аттілі, королі угорськом" címmel egy rangos sorozatban tisztán ukrán műként, ukrainizált helyesírással adták ki (Mykytas' 1988: 396–441; ez a kiadás A. N. Veselovskij szövegét veszi alapul, de azt nemcsak ukrainizálja, hanem számos sajtóhibával "gazdagítja" is). Az ukrán és a fehérórosz irodalom részének egyaránt tekinti a három művet P. és O. Ochrimenko (1978, 1996: 427–428). Mivel a poznańi kódex a bejegyzések tanúsága szerint (ezekről újabban I. Kipel' 1994) csak fehérórosz közegben forgott, az Athila-fordításnak pedig nincs is más ismert keleti szláv másolata, tehát hatása az ukrán irodalomra nem lehetett, a művet a továbbiakban is "(ő)fehérórosz"-ként emlegetjük. Z. Kipel' ugyan legutóbb az Athila-fordítást is azon fehérórosz művek közé sorolta, amelyek később Moszkvában is ismertté váltak («"Гісторыя пра Атылу, караля Вугорскага" ("Vita Attilae") мадзярскага гуманіста Нікалая Олага (Nicolas Olahus) – твор рэнэсанснай літаратуры на лацінскай мове [...]. Беларускі пераклад быў ведамы ў рукапісе 1580 г., а пазьней ве-

дамы і ў Маскоўшчыне» – Kipel' 1997: 177), ezt az állítását azonban tényekkel nem támasztotta alá.

Nem ismerve e dolgozat létrejöttének körülményeit, szinte érthetetlennek tűnik, hogy a szerző A. Brückner egyébként Magyarországon is könnyen hozzáférhető munkájának csak a címére hivatkozik akkor, amikor a kódex nyelvének senki által komolyan nem vitatott fehérórosz jellege mellett érvel (Sonkoly 1967: 15, 5. lábjegyzet), miközben az ott felhalmozott hatalmas filológiai információtömeget nem hasznosítja. A kódex tartalmát ismeretve Sonkoly helyesen állapítja meg, hogy az azt alkotó mind a négy jelentősebb mű (két középkori lovagregény: Trisztán, Bova királyfi; az Attila-történet és egy litván krónika) egy kéz munkája (1967: 15), de A. Brückner és A. N. Veselovskij alapvető munkái ismeretének hiányában figyelmen kívül hagyja azt, hogy ez csak a másolóra vonatkozik, a szövegek igen különböző eredetűek (a két lovagregény fordítása szerbből, az Attila-történeté lengyelből készült, a litván krónika régebbi hasonló krónikák másolata); a másoló meglehetősen mechanikusan másolta össze egy kéziratba ezeket a különböző eredetű szövegeket, így ebben az esetben a másoló személyének azonossága ellenére sem állja meg a helyét az, hogy e négy mű nyelve egységes lenne ("Эти 4 произведения в языковом отношении составляют единое целое" – 1967: 15). Nyelvileg egységesnek a két lovagregény tekinthető csak, ezekben ugyanis legfeljebb az egyébként elveszett szerb eredetjük hatásával kell számolni, az Attila-történet a lengyel szöveg meglehetősen szolgai fordítása (erre még visszatérünk), a krónikaszövegekben pedig természetes módon a korábbi másolatok hatása érződik. Az ezen a heterogén anyagon végzett flexiótörténeti vizsgálat csak felületes eredményeket hozhatott, amit a témát később feldolgozó Teresa Jasińska-Socha (1979: 8) helyesen állapított meg ("[...] artykuł [...] traktujący dany problem bardzo skrótowo i powierzchownie"). Nyilvánvaló ugyanis, hogy például az egykori -ő-tővű főnevek esetében az ű-tővűektől kölcsönzött Nom. pl. -ove végződés feltűnő gyakorisága a többi szöveghez képest éppen az Attila-történetben – ami egyébként Sonkoly (1967: 18) példáiból is kiviláglik – nem lehet független a lengyel mintától (vö. Żurawski 1967: 264–269). Sonkoly Pál dolgozatának ugyanakkor érdeme, hogy visszanyúlt az eredeti kézirathoz, miközben a legtöbb kutató a Veselovskij-féle kiadást használja ma is (pl. Krywčyk 1958, Żurawski 1967, ezt dolgozta fel A. M. Bulyka (1972, 1980) és a fehérórosz nyelvtörténeti szótár (HSBM) is), noha ez az irodalomtörténeti céllal készült szövegkiadás korántsem kifogástalan (vö. Jasińska-Socha, i. h.).

Sonkoly Pál másik, témánkat közvetlenül érintő, posztumusz dolgozata (1975) már csak az ófehérórosz Attila-történettel foglalkozik. Mivel A. Brückner fentebb idézett munkáját (1886) nem ismerte, I. N. Goleniščev-Kutuzov (1963: 65) nyomán és az ő véleményeként előadva közli azt a már az A. Brückner által megállapított tény, hogy az ófehérórosz *Исторыя в Атылн коро^м Ъгорьскомъ* nem más, mint Oláh Miklós *Athila* c. latin nyelvű

művének fordítása, amelynek közvetlen forrása az 1574. évi, Krakkóban megjelent, Cyprian Bazylik által készített lengyel fordítás volt (Sonkoly 1975: 208). E korrekt meghatározással szemben a következő oldalon (209) Ballagi Aladárra (1892: 246) hivatkozva azt az avatatlan olvasót nyilván elképesztő megállapítást találjuk, hogy Cyprian Bazylik fordításában Krakkóban 1574-ben Callimachus krónikája jelent meg lengyelül. A zavart e tárgyban az okozza, hogy A. Brückner munkáját megjelenése óta, úgy látszik, nemcsak Sonkoly Pál, hanem neves lengyel bibliográfusok sem olvasták, mert tekintélyes bibliográfiákban (Estreicher 1896: 21–22; Piekarski 1929: 24, nr 162, 31, tabl. V) makacsul tartja magát az a tévhit, mintha Cyprian Bazylik (1574) munkája nem Oláh Miklós *Athila* (kritikai kiadása: Olahus 1938), hanem Callimachus Experiens (Filippo Buonaccorsi, 1437–1496) *Attila* (1489) c. munkájának (kritikai kiadása: Callimachus 1932) fordítása lenne. (Ballagit K. Estreicher egy korábbi bibliográfiája (1875: 129) tévesztette meg.) A "legigazságosabban" a Nowy Korbust (1964) jár el e téren, amikor egy helyütt (17) Oláh Miklós, más helyütt (306) Callimachus művét tartja a Bazylik-féle fordítás forrásának. Sonkolynál (1975: 209) ez azzal kapcsolatban merül fel, hogy "érdekesnek" találja Attila titulását ("magyar király"), noha a középkori krónikákban Attila többnyire "hun királyként" (*rex Hunnorum*) szerepel. E kis bibliográfiai zűrzavar ellenére Sonkoly helyes nyomon járt, amikor a hun király magyarrá való átnevezésének a "tettesét" a lengyel fordítóban, Cyprian Bazylikban sejtette, de mivel sem a latin eredetit, sem a lengyel fordítást nem látta, sejtését igazolni nem tudta. A fehér-orosz mű címe (Исторыя в Атылн короу Горьскомъ) nem egyéb, mint a lengyel kiadás előfejeének (*Historia o Atyli // Krolu Węgiersk:*) a pontos fordítása; Oláh Miklós ugyan a magyarok elődeinek tartja a hunokat, de azért következetesen *Hunni*-t ír (vö. Zoltán 1996, 1997).

A fehér-orosz fordítás túlzó, szinte szolgai pontosságára szintén A. Brückner hívta fel először a figyelmet (ő ugyanis a fehér-orosz és a lengyel szöveget párhuzamosan vizsgálta). Szerinte a fehér-orosz fordítás alig több, mint a lengyel szavak és formák fehér-orosz átírása ("[...] der »Athila« ist durch die Vorlage fast nur noch eine weissrussische Transcription polnischer Worte und Formen geworden [...] – Brückner 1886: 346). Hasonlóképpen vélekedett a Sonkoly által – igaz, más munkái alapján – oly gyakran idézett Je. F. Karskij is, aki szerint ez a fordítás többnyire betűhíven adja vissza a lengyel szöveget, és talán azért maradt fenn csupán egyetlen másolatban, mert a nyugatorosz értelmiség ekkor már szívesebben olvasta a lengyel nyomtatott kiadást ("[...] возможно допустить, что предпочитали пользоваться печатнымъ польскимъ текстомъ, нежели рукописнымъ западнорусскимъ, большею частью буквально воспроизводящимъ польскій оригиналъ" – Karskij 1921: 76–77). A szlavisztika klasszikusai közül a leglesújtóbb véleményt azonban A. I. Sobolevskij fogalmazta meg a fordítás minőségéről (igaz, ezt Sonkoly Pál nem ismerhette

még): "Третья повесть, об Аттиле, переведенная с польского, почти не заслуживает названия перевода. Это просто переписанный русским алфавитом польский текст с небольшими фонетическими и другими изменениями, т.е. с заменой польских носовых русскими *у* и *а*, польского *рж* русским *р* и т.п. Такой перевод годился только для тех, которые знали по-польски, но не умели читать латиницы; он мог быть понятен только тогда, когда читатели могли понимать польский оригинал" (Sobolevskij 1980: 65). Ez a sommás vélemény, amely A. Brückner idézett tanulmánya és A. N. Veselovskij szövegkiadása nyomán, Je. F. Karskij és A. I. Sobolevskij tekintélyével megtámogatva ma is közkeletűnek számít, bizonyos mértékig felülvizsgálatra szorul. A lengyel és a fehérorosz szöveg ugyanis feltehetőleg utójára A. Brückner kezében volt egymás mellett, aki olyan részleteket választott illusztrációkul, amelyek valóban a fenti következtetéseket támasztják alá (Brückner 1886: 377–378). Ugyanakkor vannak olyan, főleg lexikális jellegzetességei is a szövegnek, amelyek arra mutatnak, hogy a fehérorosz fordító nem mindig a legkisebb ellenállás irányában haladt, egyes esetekben – A. I. Sobolevskij véleményével ellentétben – igenis igyekezett rászolgálni arra, hogy munkája ne csupán átírásnak, hanem valóban fordításnak tűnjék (vö. Zoltán 1997a: 212–213), csakhogy ez a törekvése paradox módon a fehérorosz szöveg további polonizálását eredményezte. Gondosabb összevetés esetén kiderül például, hogy a fehérorosz szöveg egyes polonizmusai a mintául szolgáló lengyel szövegben nincsenek is meg [!]. A fentiek illusztrálására íme egy rövid részlet.

A latin szöveg:

Athila Hungarice Ethele dictus statura media fuit, pectore et humeris latis, capite, ad membra caetera aequo, fusca facie, oculis nitentibus, ipso intuitu severitatem quandam prae se ferentibus, rarus barba, simo naso, incessu superbus, pronus in venerem, corpore laboris, inediae, vigiliae et frigoris iuxta ac caloris patiente, magna vi animi, consilio bono, audax, manu strenuus et in rebus militaribus exercitatus, cupidus gloriae, in hostibus fallendis, dolis insidiisque struendis vitandisve et ingeniosus et callidus, in praeliis omnia circumspectiens, nunc militis strenui, nunc ducis optimi agens officium, [ut illud Homericum,

ἀμφοτέρων βασιλεὺς τ'ἀγαθὸς κρατερός τ'αἰχμητής,
merito ei conveniret,]¹ erga superbos ferox, suplices vero facilis et misericors.
(Olahus 1938: 38₅)

¹ A szögletes zárójelbe tett részt Cyprian Bazylík már a lengyel fordításból kihagyta, így nincs meg a fehérorosz szövegben sem.

Magyarul (Kulcsár Péter fordítása):

Athila, magyarul Ethele, közepes termetű volt, széles mellkassal, vállal, feje hasonló testének többi részéhez, arca sötét, szeme villogó, pusztá tekintetével valami kegyetlenséget mutató, szakállá ritkás, orra lapos, járása peckes, szerelmeskedésre könnyen kapható, teste fáradtságot, éhséget, virrasztást, hideget-meleget egyaránt tűrő, hatalmas lelki erő, ötletes, mérész, harcrakész és hadi dolgokban gyakorlott, dicsvágyó, az ellenség megcsalásában, cselek és csapdák állításában, kijátszásában zseniális és ravasz, a csatában mindenre tekintő, most a derék katona, most a remek vezér feladatát vállaló, [hogyméltán illet rá e homerosi mondas:

kitűnő dárdavető s népének jó fejedelme,

(Devecseri Gábor ford.)]

a fennhéjázókkal szemben kegyetlen, az alázatosokhoz pedig készséges és könyörületes.
(Oláh 1977: 334)

A lengyel szöveg:

Atyła tedy ktorego po węgiersku zową Etele był średniego wzrostu pierśi y ramię byrokich, głowy wedle inbych członkow pomiernej, twarzy czarnawey, oczu światłych, na weźrzeniu *frogość* iakąś w sobie mających, brody rzadkiey, nośa zakrzywionego, pochodu hárdego, do Wenusá bárzo skłony: na pracę cielesną, ná głód, *niespánie*, na *zimno* y gorączość bárzo *trwały*: wielkiego serca, rády dobrej, śmiały, ręki *chybkiey* y mężney, w rzeczach rycerskich *ćwiczony*, do sławy *bárzo chćiwy*: w *ośbukaniu* nieprzyiaciela, w *śroieniu* fortelow y zdrády, *bárzo dowćipny* y chytry, w bitwie wszystkiego doglądaiący, czasem mężnego żołnierza, czasem spráwnego Hethmáná powinności dosyć czyniác, przeciwo pysznym *śurowy*, á przeciwo pokornym łacny i miłosierny. (Bazylik 1574: B2–B2v)

A fehérorosz szöveg:

Атыль^а тогда, которого по *дго^рски^с* зовуть Этэле, бы^л *сере^тне^г* *дзро^тту*, персе^с и плече^с шыроки^х, головы водле инышы^х чло^ко^в по-ме^рное, *абъли^а* *че^рнавого*, *о^ню свѣ^тлы^х*, на *згладе быстро^{стм}* *якуюсь* в собѣ маючо^с, бороды рѣ^дкое, носа закрывленого, походу го^рдого, до вэну^{са} велми склоньны^с, на працу телесную, на голодь, на *студень* и на горячо^{ст} велми *те^рпIVITY^с*, великого сз^рца, рады доброе и смѣ^лы^с, руки *хи^{ст}кое* и му^ж-ное, в рѣ^ча^х рыц^рскихъ *дчоны^с*, до славы велми *хо^мIVITY^с*, въ *аелуме^ню* непрыятела, в *нараже^ню* [...] и зрады велми *ро^стро^нны^с* и хитры^с, в би^тве всего догладуучы^с, часомъ му^жного жо^лнера, часо^м спра^внаго гз^тмана повинности досы^т чынечы, проти^рко пышны^м *крнобрны^с*, а проти^в по^ко^рныхъ ла^нны^с и милосе^рдны^с. (Rps. Racz. 94: 178)

Amint látjuk, a fehérorosz fordító a mondat szintjén pontosan követi Cyprian Bazylík lengyel szövegét, annak kihagyásaival (Homérosz-idézet) és változtatásaival együtt (Oláhnál Attilának még "pisze" volt az orra). A szószerkezetek szintjén csupán egyetlen önálló megoldást találunk: *przećiwko pokornym* → *проти⁶ покорныхъ*, bár ebben az esetben is csak második nekifutásra szánja el magát a fehérorosz fordító a lengyel szövegtől való elrugaszkodásra, vö. ugyanott előbb: *przećiwko pysznym* → *проти⁶ко пышны⁷*. A szókincs terén azonban vannak szemmel látható különbségek. Ezek egyrészt rutinszerűek (az egész szövegen végigvonulnak, nemcsak az idézett részleten): *tedy* → *тогда*, *bárzo* → *велим*, másrészt azonban eredetiek a maguk nemében: *twarzy* → *объли⁸А* Gsg., *weźrzeniu* → *зладе* Lsg., *frogość* → *быстро^{cm}*, *zimno* → *студень*, *trwały* → *тепливы^s*, *chybkiey* → *ху^{cm}кое* Gsg. fem., *ćwiczony* → *щоны^s*, *chciwy* → *хотливы^s*, *ożukaniu* → *аелуме^ю* Lsg., *froieniu* → *нараже^ю* Lsg., *dowcipny* → *ро^{cm}троны^s*, *furowy* → *крнобрны^s*. E megfelelések közül egyértelműen keleti szláv hatásnak csupán a *zimno* → *студень* 'hideg' (vö. ófehérorosz *студень* 'hideg' – SIMS¹ 2: 266 (bár Skorynánál egyházi szláv is lehet, vö. ószláv, orosz egyházi szláv *стоудень* 'ua.' – StsISI 631, Sreznevskij III: 575), mai ukrán *студинь* 'erős hideg, fagy' – Hrinčenko IV: 221, SUM IX: 800; a mai fehérorosz irodalmi nyelvben a *студзень* főnév jelentései ugyan: 1. 'január', 2. 'kocsonya' – BRS² 2: 518, de nyilvánvalóan mindkettő egy korábbi 'hideg, fagy' jelentésből származik) és a *chybkiey* → *ху^{cm}кое* Gsg. fem. (vö. ukrán *хусткий* 'ingatag; beteges; hajlékony; hozzáértő, ügyes' – Hrinčenko IV: 399; a SUM (XI: 62) szerint ez utóbbi, a szövegünkbe legjobban illő jelentés ma nyelvjárási; a fehérorosz irodalmi *хістки* csak 'ingatag', vö. BRS² 2: 666) cserét tekinthetjük, a többi esetben szinonim lengyel szavak bevezetéséről van szó a fehérorosz szövegbe:

twarzy → *объли⁸А* Gsg.: vö. le. *oblicze* 'arc', miközben már Skorynánál megvan a *тварь* 'arc' (< le. *twarz*) jelentésben is (az egyházi szláv 'teremtmény' mellett, vö. SIMS¹ II: 275). Az *обличие* 'arc, ábrázat' szintén előfordul már Skorynánál (SIMS¹ I: 409), de nála nem feltétlenül polonizmus, hanem inkább egyházi szláv szó, vö. ószláv, orosz egyházi szláv *обличіе* (StsISI 394, SIXI–XVIIv. 12: 78–79). A szó *обличча* alakban és 'arc, arcvonások' jelentésben megvan a mai fehérorosz irodalmi nyelvben is (BRS² 1: 751), ahol azonban – a fehérorosz etimológiai szótár véleményével (ESBM I: 52) szemben – aligha ősszláv eredetű, hanem – műveltség szó lévén – a lengyel és az egyházi szláv hatás egymást erősítő hatására honosodott meg. A le. *oblicze* egyébként többek szerint bohemizmus, az ócseh *obličie* pedig kizárólag zsoltárfordításokban fordul elő (Basaj–Siatkowski 1972: 5), tehát nem kizárt, hogy a lengyel és az egyházi szláv szó közös eredetű és forrásuk a cirill-metódi egyházi terminológiában keresendő.

weźrzeniu → *зладе* Lsg.: vö. le. *wzgląd* 'tekintet', noha hasonló jelentésben már Skoryna óta rendelkezésre állt a korabeli le. *weźrzenie* (ma: *wejrzenie*) struktúráját pontosan

követő *возрение/возренье* is (SIMS_{kar} I: 72). A *взгляд* itt fordul elő először a fehéroroszban (HSBM 8: 181), használatát keleti szláv minta nem sugallhatta (a szó az oroszban csak a XVII. század óta mutatható ki, vö. SIXI–XVIIv. 2: 145).

śrogość → *быстро*^{cm}: vö. le. *bystrość* 'erőszakosság, gátlástalanság, önkényeskedés' (SIXVIw. III: 88–89), miközben az ófehéroroszban már 1538 óta adatolható a *спокзуй* (< le. *srogi*) 'durva, kegyetlen' melléknév (Bulyka 1972: 306) és megvolt a *спокзость* (< le. *srogość*) főnév is (uo., közelebbi dátum nélkül), más helyütt az Attila-történet fehérorosz fordítója használja, vö.: "[...] Węgrowie, gdy iuż nād wbytkimi [...] dołyć *śrogości* używali [...]" (Bazylik 1574: F3) → "[...] вгрове кды вже наⁿ всеми [...] досыth *спокзо*^{cm} и ужывали [...]" (Rps. Racz. 94: 206), tehát a *śrogość* → *быстро*^{cm} cserét nem fehérorosz lexikális vagy szemantikai tényezők magyarázzák. A *быстрость* ebben az átvitt jelentésben itt fordul elő a legkorábban a fehéroroszban (HSBM 2: 272–273); az orosz egyházi szlávban csak más átvitt jelentések ismeretesek ('fürgesség', 'gyors felfogás', vö. SIXI–XVIIv. 1: 365), tehát a fordító számára csakis a lengyel *bystrość* fenti átvitt értelmű használata lehetett a minta annál is inkább, mivel a Bazylik-féle lengyel fordításban is előfordul, vö. pl. "Gdy thym nāpominānien *byśrość* Węgierska nic się nie hāmowālā [...]" (Bazylik 1574: F2) → "Кды тыⁿ напоминаⁿемъ *быстрость* вгоровскаа ничего са не гамовала [...]" (Rps. Racz. 94: 205).

trwały → *тєпливы*^s: vö. le. *cierpliwy* (*na co*) (a XVI. sz.-ban nemcsak 'türelmes', hanem 'szívós, kitartó, tűrőképes' is, vö. SIXVIw. III: 497–498), noha az ófehérorosz nyelvemlékekben már 1507 óta adatolható a *трвату* '(időben) tart (vmeddig)' (< le. *trwać*) ige (Bulyka 1972: 324) és már az ófehéroroszban megvolt a *трвалый* (< le. *trwały*) melléknév is (uo., pontos dátum nélkül).

ćwiczony → *дчоны*^s: vö. le. *uczony* 'gyakorlott, képzett' (a XVI. században ebben a jelentésben a *ćwiczony* szinonimája, vö. SIXVIw. IV: 387–389); csakis ez lehetett a minta, nem az egyházi szláv *ученый*, amely elsősorban 'tudós, írástudó' jelentésű (vö. Sreznjevskij III: 575). Itt is megjegyzendő, hogy a XVI. századi ófehéroroszban használatos volt már a *цвичити* (< le. *ćwiczyć*) ige számos származékával, köztük a *цвичоный* melléknév(i ige-név)vel egyetemben (vö. Bulyka 1972: 348).

chciwy → *хѣпывы*^s: vö. le. *chęliwy*, *chutliwy* (*do czego*) 'vmire nagyon vágó' (SIXVIw. III: 220–221, 341–342, vö. Bulyka 1972: 347 sv. *хуть*, *хоть*), noha az ófehéroroszban már a XVI. századtól használatban volt a szinonim *хмивый* (< le. *chciwy*) is (vö. Bulyka 1972: 346).

oślukaniu → *ошлуме*ⁿю: kicsit talányos alak, a *l'* hiánya lengyel mintára mutatna, a *glum-* tö és származékai (köztük a *glumić* 'gúnyolódni vkin, nevetségessé tenni vkit') azonban csak a fehérorosszal érintkező lengyel nyelvjárásokban vannak meg, igaz, ott viszont *g-* vel és nem *h-* val, tehát nem feltétlenül rutenizmus, hanem lehet a periférián megőrzött lengyel régiség is (így Brückner 1927: 145). Egy **oślumumu* 'bolonddá tesz, becsap' ige kép-

zésének természetesen nem lehetett akadálya egy keleti szláv nyelvben sem, azonban a régiségből ilyen képzés nem mutatható ki (vö. SIXI–XVIIv. 12; vö. azonban orosz nyelvjárási *оглумить* 'kinevet; elkábít; eszméletlenre ver' – Dal² II: 644, hely megadása nélkül; az új orosz tájszótár szerint az *оглумить* ige különböző jelentésekben éppen a fehérorosszal érintkező nagyorosz nyelvjárásokban – Pszkov, Szmolenszk, Brjanszk környéke – ismertetes, vö. SRNG 22: 320). Lehet, hogy a fehérorosz fordító egyéni hibrid szóalkotásával (fehérorosz tö + lengyel képzésmód) van dolgunk. Megjegyzendő, hogy a korban használatos volt már a fehéroroszbán az *ошуканье* (< le. *oszukanie*) főnév is (első adat: 1577, vö. Bulyka 1972: 234 sv. *ошукати*).

firoieniū → *нараже"ю* Lsg.: vö. le. *narzqdzienie*; a *narzqdzic* 'készít, rendez, okoz' ige a XVI. században gyakran szerepelt a *narzqdzic lapkę* 'csapdát állít', *narzqdzic zasade* 'cselt vet' kifejezésekben (vö. SIXVIw. XVI: 203; az orosz *нарядити* igének nem volt ilyen jelentése, a XVII. századi *наряжение* 'célzás' pedig az oroszban is polonizmus, vö. SIXI–XVIIv. 10: 230–232, 236).

dowcipny → *ро"тро"ныс*: vö. le. *roztropny*; a XVI. században 'értelmes, okos, ötletes' jelentésű *dowcipny* szinonimája (vö. SIXVIw. V: 518–519), a fehéroroszbán a *ро-тронный* már a XV. századtól használatos (Bulyka 1972: 287), ugyanakkor a XVI. századi fehérorosztól nem volt idegen a *довтупный* (< le. *dowcipny*) sem (Bulyka 1972: 98–99).

furowy → *крнобрыс*: vö. le. *krnqbrny* 'makacs, megátalkodott, gonosz' (SIXVIw. XI: 192); az ófehéroroszbán e szó használatának korábban nem volt hagyománya, ebben a szövegben fordul elő első ízben (vö. Bulyka 1972: 177).

Még egy "cseréről" kell említést tennünk: *fortelow* → [...], vagyis arról, hogy a le. *fortel* 'fortély, csel' helyét a fordító üresen hagyta, noha az abból átvett *фортель/ фортэль* szó a fehéroroszbán már 1568 óta adatolható, sőt más helyütt ő maga is használja (Bulyka 1972: 339).

Akad egy – nyilván figyelmetlenségből eredő – elírás is ebben a részletben: *niespánie* → *на спанье*, ami persze éppen ellenkező értelmet ad, mint amit a szerző akart.

A fenti részlet – egy mondat – összevetése a lengyel szöveggel érthetővé teszi Sonkoly megjegyzését, miszerint az ófehérorosz szöveg lengyel szótár nélkül érthetetlen ("При переводе текста на современный русский язык приходится пользоваться почти исключительно польско-русским словарем" – 1975: 210); a szöveg polonizmusai, mint láttuk, nem kizárólag a lengyel minta szolgálai követéséből adódnak, megjelennek akkor is, amikor a fordító nem a legkisebb ellenállás – a lengyel szöveg cirill betűs átírása – felé halad, hanem alkotó módon közelít feladatához. A fordító önálló megoldásai azonban jelentős részben a korabeli lengyel irodalmi nyelv szinonim kifejezőkészségéből származnak, tehát noha nem teljesen szolgálai a fordítás, A. I. Sobolevskijnak abban mégis igazat kell adnunk,

hogy egy ilyen fordítás csak olyanok számára készülhetett, akik maguk is tudtak lengyelül, de csak a cirill írást ismerték. Ezért az ófehérorosz szöveg nem is kutatható eredményesen másként, mint a lengyelrel egybevetve.

IRODALOM

- Aničenka 1969 – Анічэнка, У. В., *Беларуска-ўкраінскія пісьмова-мовныя сувязі*. Мінск.
- Ballagi Aladár 1892, Atilla bibliographiája. *Irodalomtudományi Közlemények* II, 229–269, 410–430.
- Basaj, M. – Siatkowski, J. 1972, Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy (cz. IX). *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 11. Warszawa, 5–46.
- Bazylik 1574 – [Címlap:] Historia spraw Atyle Krolá Węgier-//skiego. Z Łacińskiego ięzyká na Polski przełożoną przez Cyprianá Bazyliká. [Hátlap:] W Krákwie // Drukował Máciey Wirzbiętá // *Typograph Je^o K. M. Ro-//* ku Páńskiego, // 1574.
- BRS² – *Беларуско-русский словарь*. Редактор К. К. Астрахович (Кондрат Крапива). Изд. 2-е, перераб. и доп. Т. 1–2. Минск, 1988–1989.
- Brückner, A. 1886, Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen. *Archiv für slavische Philologie* 9, 345–391.
- Brückner, A. 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- Bulyka 1972 – Булыка, А. М., *Даўня ў запазычанні беларускай мовы*. Мінск.
- Bulyka 1980 – Булыка, А. М., *Лексічныя запазычання ў беларускай мове XIV–XVIII стст.* Мінск.
- Callimachus Experiens 1932, *Attila. Accedunt opuscula Quintii Aemiliani Cimbriaci ad Attilam pertinentia*. Edidit Tiberius Kardos (= Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Redigit Ladislaus Juhász, Saeculum XV). Lipsiae.
- Dal² – *Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля*. Второе издание, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. С.-Петербург–Москва, 1880–1882.
- ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы I*–. Мінск, 1978–.
- Estreicher, K. 1875, *Bibliografia polska XV–XVI stulecia*. Kraków.
- Estreicher, K. 1896, *Bibliografia polska XIV*. Kraków.
- Goleniščev-Kutuzov 1963 – Голенищев-Кутузов, И. Н., *Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия)*. Москва.
- Hrinčenko – Гринченко, Б. Д. (ред.), *Словарь украинского языка*. Томъ I–IV. Киевъ, 1907–1909.
- HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы I*–. Мінск, 1982–.

- Jasińska-Socha, T. 1979, *System fleksyjny starobiałoruskich zabytków II połowy XVI w. [Opowieść o Tristanie, Opowieść o Bowie]*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Karskij 1921 – Карский, Е. Θ., *Бѣлорусы. Том III. Очерки словесности бѣлорусскаго плѣмени. Часть 2. Старая западнорусская словесность*. Петроградъ.
- Kipel' 1994 – Кіпель, З., *Беларуская мова як культурна-сацыялягічны фактар (На прыкладзе адной сямейнай хронікі XVI ст.)*. *Беларусіка – Albaruthenica* 3. Мінск, 177–182.
- Kipel' 1997 – Кіпель, З., *Беларуская перакладная літаратура XV–XVI стст. як мост паміж Усходам і Захадам*. *Беларусь паміж Усходам і Захадам* (= *Беларусіка – Albaruthenica* 6). Ч. 2. Мінск, 175–181.
- Kocsis 1996 – Кочиш, М., *Из истории сегедской белорусистики*. В кн.: *Hungaro-Albaruthenica 1996. Матэрыялы канферэнцыі 19 сакавіка 1996 года – Az 1996. április 19-i konferencia anyaga*. Рэдактары: Мікалай Аляхновіч і Андраш Золтан. Szerk.: Mikalaj Aljahnovics és Zoltán András. Budapest: ELTE, 7–9.
- Kocsis 1996a – Кочиш, М., *Белорусское языкознание в Сегеде (до 1996 года)*. *Dissertationes Slavicae: Sectio Linguistica* XXIV. Szeged, 159–163.
- Krywčyk 1958 – Крыўчык, В. Ф., *Паланізмы ў слоўніковым саставе беларускіх перакладных аповесцей XVI стагоддзя*. *Даследаванні па беларускай і рускай мовах*. Мінск, 61–68.
- Mykytas' 1988 – *Українська література XIV–XVI ст.* Ред.: В. Л. Микитась. Київ (= *Бібліотека української літератури*).
- Nowy Korbut 1964 – *Bibliografia literatury polskiej • Nowy Korbut • 2: Piśmiennictwo staropolskie. Hasła osobowe A–M*. Kraków.
- Ochrimenko 1978 – Охріменко, О., *3 давніх білоруско-українських культурних зв'язків: Про перекладні повісті Познаньського збірника*. *Українське літературознавство*. Вип. 31. Львів, 83–87.
- Ochrimenko 1996 – Охріменко, П. – Охріменко, О., *Українська перекладна література XVII ст. і місце в ній творів східного й західного походження*. *Україна XVII ст. між заходом та сходом Європи. Матеріали I-го українсько-італійського симпозіуму 13–16 вересня 1994 р.* Київ–Венеція, 424–444.
- Olahus, Nicolaus 1938, *Hungaria – Athila*. Ediderunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász (= *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Iosepho Fögel Moderante. Redigit Ladislaus Juhász, Saeculum XVI*). Budapest, 35–72.
- Peretc 1926 – Перетц, В. Н., *Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков I*. Ленинград (= *Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук СССР. Том CI, № 2*).
- Piekarski, K. 1929, *Katalog Biblioteki Kórnickiej. Tom I: Polonica XVI-go wieku*. Kraków.

- Ptaszycki 1907 – *Западнорусскія лѣтописи*. С.-Петербург (= Полное собрание русских лѣтописей, изданное по высочайшему повелѣнію Императорскою Археологическою комиссією, т. XVII), 295–355.
- SIMSkar – *Слоўнік мовы Скарыны 1–3*. Складальнік У. В. Анічэнка. Мінск, 1977–1994.
- SIXI–XVIIv. – *Словарь русского языка XI–XVII вв. 1–*. Москва, 1975–.
- SIXVIw. – *Słownik polszczyzny XVI wieku 1–*. Pod red. M. R. Mayenowej. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1953–.
- Sobolevskij 1980 – Соболевский, А. И., *История русского литературного языка*. Издание подготовил А. А. Алексеев. Ленинград.
- Sonkoly 1967 – Шонкой, П., К истории системы склонения имен существительных (на материале Познанской рукописи № 94). *Dissertationes Slavicae* V. Szeged, 15–21.
- Sonkoly 1975 – Шонкой, П., Замечания об "Истории о Атыли, короли угорском". *Dissertationes Slavicae* IX–X. Szeged, 207–217.
- Sreznevskij – Срезневский, И. И., *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам I–III*. Санкт-Петербург, 1893–1903.
- SRNG – *Словарь русских народных говоров 1–*. Москва–Ленинград/Санкт-Петербург, 1965–.
- StslSl – *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва, 1994.
- SUM – *Словник української мови I–XI*. Київ, 1970–1980.
- H. Tóth 1975 – Х. Тот, И., Пал Шонкой (1928–1975). *Dissertationes Slavicae* IX–X. Szeged, 255–258.
- H. Tóth 1975a – Х. Тот, И., Пал Шонкой (1928–1975). *Studia Slavica Hung.* XXI, 233–234.
- Ulaščík 1980 – *Летописи белорусско-литовские*. Составитель и редактор тома Н. Н. Улащик. Москва (= Полное собрание русских летописей 35), 145–172.
- Veselovskij 1888 – Веселовский, А. Н., *Изъ исторіи романа и повѣсти* (= Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности 44, № 3). Санкт-Петербург, Приложенія, 173–236.
- Zoltán, A. 1996, Z węgiersko-polsko-białoruskich związków kulturalnych ("Athila" M. Oláha w przekładzie polskim i białoruskim). *Acta Polono-Ruthenica* I. Olsztyn, 427–435.
- Zoltán, A. 1997, Oláh Miklós Athilájának lengyel és fehérorosz fordításáról. *Hungaro-Slavica* 1997. *Studia in honorem Stephani Nyomárkay*. Budapest, 354–357.
- Zoltán, A. 1997a, "Батура – сабачча натура" (Hungarica ў "Гісторыі беларускай літаратуры" М. Гарэцкага). *Studia Russica* XVI. Budapest, 211–214.
- Žurawski 1967 – Жураўскі, А. І., *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы I*. Мінск.